

CENGİZ AYTMA TOV'UN ESERLERİ ÜZERİNE FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME¹

Merve KOYUNCU²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1240315

Makale Geçmişi:

Geliş 21.01.2023

Kabul 22.03.2023

Anahtar Kelimeler:

Cengiz Aytmatov,

Felsefe,

Ahlâk Felsefesi,

Edebiyat Felsefesi.

ÖZ

Felsefe ve edebiyat farklı iki disiplin olarak kimi zaman ortak konuları paylaşabilirler. Edebiyat işlediği konular ile felsefi nitelik kazanabilir, felsefe de konuları ele alış üslubu ile edebileşebilir. Bu minvalde, Kırgız Edebiyatı'nda önemli yer edinen Cengiz Aytmatov, ahlâk felsefesi ve felsefenin diğer alt disiplinlerini edebiyatla buluşturmuş isimlerden biridir. Aytmatov'un üstlendiği önemli rol, hem toplumsal gerçekliklerin farkında olması ve eserlerine yansıtması hem de kendi toplumunun gelenek ve görenekleri üzerinde insani değer ve erdemleri inşa etme çabasıdır. Bu çalışma, Aytmatov'un eserlerinin temelde ahlâkla, özelde felsefenin diğer disiplinleriyle ilişkileri olduğunu iddia eder ve bu ilişkilere dikkat çekmek ister. Bu isteğe matuf olarak çalışmamız, yazarın romanlarında işlediği Kırgız kültürünü, temel erdemleri, insani ve toplumsal değerleri, bu değerlere yaklaşımları, kültür ve çevre olgularına yönelimleri, siyaset ve ahlâk ilişkisini, toplumsal düzlemde dine bakış açısını felsefi zeminde yorumlamayı hedefler. Bahsi geçen hedefe binaen bu çalışmada; *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Cengizhan'a Küsen Bulut* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* romanları ahlâk düşüncesi etrafında, diğer felsefi disiplinlerle ilişkileri ile beraber, aynı zamanda değerler eğitimi amacıyla kullanılan birer araç olarak ele almak amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç çerçevesinde mezkûr eserler, anlama ve yorumlama merkezli çözümleyici bir yöntemle ele alınmış ve Aytmatov'un romanlarının felsefi bir vechesi olduğu sonucuna varılmıştır.

A PHILOSOPHICAL EVALUATION ON CENGİZ AYTMA TOV'S WORKS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1240315

Article History:

Received 21.01.2023

Accepted 22.03.2023

Keywords:

Chinghiz Aitmatov,

Philosophy,

Moral Philosophy,

Philosophy of Literature.

ABSTRACT

Philosophy and literature, as two different disciplines, can sometimes share common topics. Literature can gain a philosophical quality with the topics it handles, and philosophy can be literalized with the way it deals with the subjects. In this line of thought, Chinghiz Aitmatov, an important writer in Kyrgyz Literature, can be regarded as a person who merged moral philosophy and other sub-disciplines of philosophy with literature. He played a significant role in raising awareness about social realities and reflecting them in his works, and his effort to build human values and virtues on the traditions and customs of his own society. This study claims that Aitmatov's works basically have relations with morality, especially with other disciplines of philosophy, and wants to draw attention to these relations. Based on a philosophical foundation, our study aims to interpret various aspects of Kyrgyz culture, such as basic virtues, human and social values, their approaches to these values, their perspective on cultural and environmental phenomena, the relationship between politics and morality, their perspective on religion in the social plane, on a philosophical basis. Specifically, we will analyze Aitmatov's novels; *The White Ship*, *The Day Lasts More Than a Hundred Years*, *The White Cloud of Genghis Khan* and *Dreams of The She-Wolf*, as tools for exploring moral thought, together with their relations with other philosophical disciplines, as well as for values education. We will use an analytical method based on understanding and it was concluded that Aitmatov's novels had a philosophical aspect.

¹ Bu çalışma, 10-12 Ekim 2018 tarihlerinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından organize edilen ve Bişkek'te düzenlenen "Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

² Dr. Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, koyuncu@cu.edu.tr, ORCID. 0000-0002-6021-2529

Alıntılama için/Cite as: Koyuncu, M. (2023), Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (1), 238-246.

GİRİŞ

Edebiyat; olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatıdır. Felsefeye; varlık, bilgi ve değerlerin tetkik faaliyetidir (*Edebiyat*, t.y.; *Felsefe*, t.y.). Her iki disiplin ele aldıkları konular bakımından çoğu zaman ortak temalarda buluşabilmektedir. Üslup ve yöntem bakımından belirgin biçimde ayrılırlar da ele aldıkları konular açısından benzeşebilmektedirler. Bir felsefi eserde rastlanabilen lirik üslup felsefi eserin aynı zamanda edebî bir eser de olduğu anlamına gelebilir.³ Veyahut edebî bir eserde işlenen konu felsefi nitelikte olabilir. Örneğin, roman türündeki bir edebî eserde bulunan kişilerden biri aracılığıyla yazar, felsefi düşüncelerini eserine taşıyabilir.⁴ Bu bakımdan edebiyat ve felsefe her açıdan değil de bazı konuları ele alma hususunda benzeşebilirler. Romanlar edebî yazında felsefi düşüncelerin içerisinde işlendiği türlerden biri olarak karşımıza çıkar. Yazarlar, bu eserlerde varoluşsal sorgulamalarını,⁵ iyilik ve kötülüğün mahiyetine dair fikirlerini, kimlik problemini, çevre felsefesini kimi zaman roman kişileri üzerinden kimi zaman bağımsız pasajlar ile eserlerine yansıtabilirler.

Utku'ya göre felsefe edebiyata, “edebiyatın yorumlanışı açısından ihtiyaç duyulan kavram çantası”nı sağlar. Felsefenin soyut, kavramsal analizleri insanı açıklama ve sorunları analiz etme bakımından yetersiz kaldığında edebiyat bu yetersizliği üslup ve tarzıyla destek vererek gidermek açısından işlevseldir. Edebi türlerden roman, hayatın anlamına dair sorular sordurup, insanın yaşamı anlamlandırmasına vesile olacak bir işlev üstlenebilir (*Edebiyatın Felsefesi*, t.y.). Felsefenin soyut tarzı ile “göklere çıkardığı” muhtevayı edebiyat yeryüzündeki soru ve sorunlarla buluşturmak bakımından da faydalı olabilir. Felsefi eserlerde sıklıkla filozofun ele aldığı problematiği doğrudan doğruya kavratılma amacı güden bir hareket tarzı söz konusuysa edebî eserde yazarın yaratıcılığı sayesinde okuyucunun kavrayış kapasitesi ve hayal gücünü kullanması, böylelikle yeni çağrışımların ortaya çıkması hedeflenir. Edebiyatın felsefeye, felsefenin edebiyata yönelimi ve böylece söz konusu iki alan arasında oluşan yakınlık sayesinde, insanın duygusal ve düşünsel yönü bütünlük hâlinde kavranabilir ve bu iki alan insanın anlaşılabilirliği için iş birliği yapabilir. Bu iş birliği ile felsefe salt teoriye indirgenmemiş olur. Bu bakımdan edebî eserlerin felsefi bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmesi faydalı olabilir (Koç, 2015, s. 112-115).

Kimi zaman edebî eserler, temel insani ve ahlâki değerlerin insanlara kazandırılması için kullanılan eğitim metotlarından biri de olabilir. Cengiz Aytmatov, Kırgızistan coğrafyası ve edebiyatı için söz konusu metodu romanlarında işlevsel biçimde kullanan önemli bir yazardır.⁶ Aytmatov, eserlerinde söz konusu coğrafyanın hikâyelerini bir edebiyatçı olarak estetik biçimde anlatırken aynı zamanda sıklıkla işlediği yerel kültürel motifler ile Kırgız coğrafyasının kimlik problemine, tarihine atıfta bulunur. Bir bakıma halkını özüne dönüş ve iyi insan olmak hususunda uyarmak için romanlarını bir eğitim enstrümanı olarak kullanmaktadır. Aytmatov'un romanlarında iyiyi kötünün çatışması süregelen biçimde yer alır. Bu bakımdan yazar, ahlâkın temel problemlerine ve insanları iyi ya da kötü yapan özelliklere sıklıkla değinir.

İlaveten Aytmatov'un romanlarında doğanın gücü hissedilir. Doğa hem ihtişamı ile yazarın romanlarında yer alır hem de kültürün, köklerin, yerel değerlerin bir taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan Aytmatov'un romanlarında çevre felsefesi işlenen temalardan biridir. Kimlik problemi ve yerel motiflere vurgu ile sıklıkla Kırgız kültürüne atıf yapan Aytmatov, bahsi geçen konuları siyasi olaylardan ayırık biçimde ve gerçeklikten uzak kalarak ele almaz. Bu bakımdan eserlerinde kültür ve siyaset felsefesi de yer alır. Aytmatov, romanlarındaki hikâyelerin aktarımında dürüst bir tavır sergiler. Siyasi fikirlerini, Kırgız kültürünün gelişim aşamaları hakkındaki eleştirilerini, hayatın anlamına, geleneğe, dine, ahlâka yaklaşımlarını romanlarında açık yüreklilikle işler.

Bu çalışma yukarıda bahsettiğimiz konular ekseninde Aytmatov'un romanlarında felsefenin alt disiplinlerinden ahlâk felsefesi temelinde, kültür felsefesi, çevre felsefesi, din felsefesi ve siyaset felsefesi içerisinden konuların yer aldığını iddia etmektedir. Bilindiği üzere ahlâk felsefesi; iyi ve kötünün neliği üzerinde düşünen, iyi ve kötüyü tanımlayıp bu tanımlara gerekçeler atfeden, insan davranışını tanımladığı iyi ve kötü üzerinden analiz etmekle ilgilenen bir felsefi disiplindir. Aytmatov, eserlerinde ahlâk felsefesini teorik felsefe üslubuyla değil, pratik bakımdan romanında yer alan kişiler üzerinden konu edinir. Yazarın romanlarında ahlâki ele alış biçimi normatif değildir. Aksine yazar, okuyucuya iyiyi ve kötüyü romanlarında yarattığı tiplerin davranışları üzerinden işaret ederek okuyucunun roman örgüsü içerisine girip ahlâki tavır almasını sağlamaya çalışır. Böylece Aytmatov'un edebî eserleri ahlâk felsefesiyle ilişkilendirilmiş olur.

³ Örneğin bk. (Boethius, 2015). Aynı zamanda İlkçağ filozoflarından bazıların felsefi eserlerini şiir formunda sundukları söylenebilir (Koç, 2015, s. 110).

⁴ Örneğin bk. (Safa, 2022; Tanpınar, 2013).

⁵ Örneğin bk. (Camus, 2021; Sartre, 2019).

⁶ Cengiz Aytmatov'un değerler eğitiminde yararlanması gereken bir kaynak olduğu iddiası için bk. (Çırak, 2003).

Aytmatov'un eserlerinin ahlâk felsefesi ile ilişkili olduğu iddiası doğrultusunda, esas aldığımız dört eser üzerinden yukarıda bahsi geçen felsefenin alt disiplinlerini de açıklamayı hedefliyoruz. Söz konusu eserler; *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Cengizhan'a Küsen Bulut* ve *Dişi Kurdun Rüyalari*'dir. Eserleri incelerken ayrıntılı özetlere yer verilmemiştir. Her eser için ayrı başlıkta değerlendirme yapılmış ve eserler anlama, yorumlama yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yer yer eserler arasındaki benzer temalara atıf verilerek *Sonuç* kısmında eserlerin bütününden hâsıl olan fikirler sunulmaya çalışılmıştır.

Beyaz Gemi Romanı

Beyaz Gemi romanı; isimsiz küçük bir çocuğun dedesi, üvey ninesi, halası ve onun kocasıyla geçen yaşamından bir kesittir. Söz konusu roman, hem Kırgız kimliğinin eriyişine bir sitem hem de ahlâki açıdan iyi ve kötünün mücadelesine işaretler. Bu bakımdan romanda Aytmatov'un eserlerinde yer alan *mankurtlaşma* teması işlenir.⁷ İlaveten romandaki iyi ve kötü karakterler üzerinden okuyucunun ahlâki tavır geliştirmesi beklenmektedir. Mankurtlaşma karşısında "kendini yeniden var edebilme, geleneğin diriltici gücünü kuşanarak geleceği kucaklama ve milli bir kimlik tesis etme" fikri yer alır. Söz konusu fikir, ahlâki açıdan kötü karakterlerin gelenek karşısı, iyi karakterlerin de gelenekle barışık tavrı belirginleştirilerek geliştirilir (Oruç, 2022, s. 142).

Romandaki isimsiz küçük çocuk, anne ve babası tarafından terk edilmiş ve dedesinin bakımı altındadır. Dede, romanda iyi karakterlerden biri olarak karşımıza çıkar. Romanın kötü karakterlerinden üvey nine, çocuğu istemez ve her fırsatta bunu belli eder. Çocuğun halasının kocası Orozkul, romanın bir diğer kötü karakteridir. Orozkul romanda, eşi Bekey halaya şiddet uygulayan, kendi çıkarları için hiçbir ahlâki ilke tanımayan, paragöz biri olarak karşımıza çıkar (Aytmatov, 1995). Romanda arzu edilen davranışlar ve ahlâki açıdan eleştirilen davranışlar, müstakil cümlelerle normatif biçimde değil, söz konusu karakterlerin davranışları ile okuyucuyu yönlendirmekte, okuyucunun tavır alması hedeflenmekte ve ahlâki sonuçlara ulaşması amaçlanmaktadır.⁸ Yalnızca bu roman bile, içerisindeki ahlâki öğeler ile Cengiz Aytmatov'un eserlerinin ahlâk felsefesi açısından incelenmesini anlamlı kılmaktadır. Romanda iyi ve kötü karakterlerin belirgin ayrımı, istenen ve istenmeyen davranışlardaki billurluk eserin ahlâki bir eğitim vermeyi amaçladığının da kanıtı olarak kabul edilebilir.

Romanın iyi karakteri çocuk, çevreye duyarlı ve onunla uyumlu tavrıyla öne çıkmaktadır. Dede, Aytmatov'un her romanında rastladığımız geleneğin temsilcisi olan, kültürüne sıkı sıkıya bağlı, insanların yardımına koşan ve doğa ile barışık bir karakterdir. Romanın ikinci hikâyesi Maral Ana Efsanesi'ne olan kalpten bağlılığını torununa da aktarmış ve böylece romanın sonunu bir açıdan belirlemiş olmaktadır. Romanda başlangıçta çocuğun tek destekçisi olarak karşımıza iyi karakter olarak çıkan Mümin Dede'nin ilerleyen kısımlarda sergilediği kayıtsız tavır, ahlâki açıdan eleştirilir. Çünkü Bekey halanın dövülmesi dâhil birçok olayda dede "huzursuzluk çıkmasını" diye olaylara müdahale etmemektedir. Romanın sonunda dedenin "pasif iyiliği" eleştiriye tâbi tutulur (Aytmatov, 1995). Mümin Dede, Orozkul'un, kendisini kovarsa işsiz kalacağı, kızını boşayacağı ve talihsiz torunun akıbetinin ne olacağı korkusuyla Orozkul'un isteklerine karşı çıkamaz. Bir bakıma Orozkul'un kötülüğüne alet olur (Yılmaz, 2022, s. 308). Bu açıdan dedenin iyiliği pasif bir iyiliktir. Kötü karakter Orozkul'un "aktif kötü" rolü üzerinden romanda insanların bireysel çıkarlar uğruna nasıl araçsallaştırıldığını görmek mümkündür. Orozkul, Aytmatov'un romanlarındaki insan tipolojisinde temel olan güç istencini para arzusu şeklinde taşıyan karakterdir.⁹ Yazarın pasif iyi eleştirisinden yola çıkarak onun, kendi hâlinde iyi olmanın yeterli olmadığı, aynı zamanda kötülöklere müdahalenin de ahlâkın kemâli için gerekliliği düşüncesine sahip olduğu sonucuna varılabilir. Bu çıkarım, İslâm ahlâk felsefesinde şecaatin dört temel erdemden biri olarak ele alınması bağlamında da anlamlıdır (Tûsî, s. 90; Aydın, 1989, s. 12).

Kötü karakter Orozkul aynı zamanda romanda geleneği ve dini küçümseyen biri olarak öne çıkar. Orozkul'un geleneği aşağılaması, Mümin Dede'nin kültürüne bağlılığı ve Maral Ana Efsanesi'yle alay etmesi geleneksel inançlara atıf olarak yorumlanabilir. Orozkul, Maral Ana Efsanesi'nin "Begler zamanında halkı sömürmek için uydurulmuş bir hikâye" olduğunu düşünmektedir (Aytmatov, 1995). Roman için önemli olan Maral Ana Efsanesi, Kırgız halkının türeyişine yardım eden bir geyiğin hikâyesidir. Bu geyik, Enesay kıyılarında yaşayan insanların soyunun dayandığı ana geyiktir ve Kırgız kültürü için önemlidir. Yılmaz'a göre Maral Ana'nın, ölmekten kurtulan Kırgız çocukları besleyip büyütmesi, Kırgız soyunun devam etmesine yardım etmesi, bu geyikle halk arasında mistik bir bağ bulunması gibi öğelerin romanda yer alması Maral Ana'nın Kırgız kültürü için bir totem hâline

⁷ Mankurtlaşma kavramı daha belirgin biçimde *Gün Olur Asra Bedel* romanında karşımıza çıkar. İlgili başlıkta bu kavramdan yeniden söz edilecektir.

⁸ *Beyaz Gemi* romanının okuyucuya temel insani değerleri aşlamak amacıyla içerdiğine dair destekleyici bir görüş için bk. (Balkan Yılmaz, 2015).

⁹ Cengiz Aytmatov'un romanlarındaki tipler ile ilgili müstakil çalışmalar için bk. (Akça, 2016; Aydın, 2016).

gelmesi olarak yorumlanabilir. Nitekim onun yenmesi, ona zarar verilmesi de tabunun çiğnenmesidir (Yılmaz, 2022, s. 307-308).

Tabunun çiğnenmesi ve çocuğun ölümüyle sonuçlanan süreçte efsanenin bir vechesi de ahlâki yozlaşmaya dikkat çeker. Bir başbuğun cenaze töreninde yaşananlara dek Isık-Göl bölgesinde bu geyiklerden çoktur. Bu başbuğun oğulları, babalarının ölüm törenini büyük bir şaşaa ve nümayişle kutlamak isterler. Törende onun ne kadar büyük biri olduğunu insanlara göstermek için bir maral vurup maralın boynuzlarını söküp başbuğun mezarına dikerler. İnsanlar bunu marallara atfettikleri kutsiyetten yaparken bu durum aslında maralların soyunun neredeyse tükenmesine varan süreci başlatmaktadır (Aytmatov, 1995, s. 54-69). Zenginliğin gururlanmayı, böbürlenmeyi getirdiği, bunun da insanların baştan çıkıp yanlış davranışlara meyletmesine sebep olduğu bu süreç, doğanın ve kutsalların talan edilmesine işaret eder. Aynı zamanda doğanın sömürüsünün ardındaki güç istencini de gösterir.

Beyaz Gemi’de, çocuğu Isık-Gölde bir balık olmaya yani ölüme götüren sahnedeki hassaten bahsetmek gerekir: Orozkul, arkadaşları ve Mümin Dede ormanda kereste işindeyken marallar karşılıklarına çıkar. Dede heyecanlı ve çok mutludur. Maralların geri dönüşü onun için bir anlamda geleneğin, kültürün yeniden dirilişidir. Orozkul ve arkadaşları ise marallardan çıkacak eti düşünmektedirler. Nihayetinde olaylar Orozkul’un sömürü arzusunu tatmini yönünde gerçekleşir ve kutsal marallar etleri için öldürülür. Avladıkları maralları eve götürdüklerinde çocuk, hikâyeleriyle büyüdüğü maralların parçalanmış etleriyle karşılaşır. Büyük bir hayal kırıklığı, derin bir tiksinti duyar. Etlerin pişirildiği ve sofraya koyulduğu sahnenin güçlü tasviri yalnızca çocukta değil, okuyucuda da biyolojik ve ahlâki bir tiksinti uyandırır. Roman çocuğun kusakarak Isık-Göl’e gitmesi ve ölmesi ile roman sonlanır (Aytmatov, 1995). Çocuğun ölümü romanda ahlâki tepki gibi gözükmektedir. Daha sonra romana eklenen Aytmatov ve A. Alimcanov’un tartışmalarından da görüleceği üzere Aytmatov için bu ölüm kötü bir son değildir. Ona göre çocuğun yenilgisi gerçek bir zaferdir. Yazara göre zafer, estetik ve fikirsiz sonuçlar ile ortaya çıkmaktadır. “Doğru sanat, insanları düşüncelere sevk etmeli, iyiliğe meyil ettirmeli ve kötülüğü protesto ettirmelidir.” Hikâyenin sonu ölümle sonuçlansa da okurda uyandırdığı adalet beklentisi, vicdani rahatsızlık yazarın eserindeki amacının gerçekleşmesi olarak kabul edilmektedir. Aytmatov’a göre çocuk ölse bile ahlâki üstünlük onda kalmıştır (Aytmatov, 1995, s. 171-172). Okurun esere bir bakıma biyolojik olarak katılması ve onun tepkilerinin romanın içeriğine dâhil olması, Aytmatov’un okuyucuda oluşturmayı hedeflediği ahlâki uyarımın başarıya ulaşması olarak yorumlanabilir.

Gün Olur Asra Bedel Romanı

Aytmatov’un bu romanının konusu, Yedigey Cangeldi isimli Sarı Özek bozkırında yaşayan bir tren istasyonu memurunun dostu Kazangap’ın vefatı üzerine yaptığı cenaze merasimi hazırlıkları ve meyyitin Kutsal Nayman Ana Mezarlığı’na defnedilmesi amacıyla çıkılan yolculuğun anlatıldığı bir gündür. Romanın içerisinde siyasi dönüşümlerin kasabalara, köylere dek sirayet eden baskısının izleri, insanların sosyal yaşamlarını bireysel ilişkilerini dahi etkileyen siyasal tahakkümün etkileri yoğun bir şekilde görülmektedir. Romandaki ikinci ana hikâye, Nayman Ana Efsanesi’dir. Bu efsanede bahsi geçen “mankurt” kavramı ile dönemde yaşanan siyasal olaylar arasında kurulan gizli ve güçlü irtibat sayesinde yazar, kendisinin siyasal tavrını ve yönetime eleştirilerini okuyucuya aktarır. Bu romanda da *Beyaz Gemi* romanında olduğu gibi iyi ve kötü karakterler belirgindir. Romanın iyi ve bilge kişileri Kazangap ve Yedigeyken; kötü karakterler Sabitcan ve romanın ilerleyen kısımlarında karşımıza çıkan ve bu romanın devamı niteliğindeki *Cengizhan’a Küsen Bulut* romanında yer alan Tansıkbayev’dir (Aytmatov, 1991). Söz konusu kişilerin davranışları üzerinden iyi ve kötünün safları netleştirilir ve yazar okuyucunun karakterlerle özdeşim kurması aracılığıyla onda değerler geliştirmeye çalışır.

Romanın ana hatları ile siyaset ve din, aynı zamanda siyasetin kültür ve gelenek ile ilişkisini kişilerin yaşamındaki somut hikâyeler üzerinden anlatan kültür ve ahlâk felsefesi ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Gelenek ve kültürün temsilcileri olarak Kazangap ve Yedigey öne çıkmaktadır. Bu kişiler gelenek ve kültürlerine bağlıdır. Aynı zamanda çevre ahlâkına sahip olmaları, doğaya saygıları ile temayüz ederler. Aytmatov’un romanlarındaki iyi-kötü karakter ayrımındaki netlik bu romanda da söz konusudur (Aytmatov, 1991). *Gün Olur Asra Bedel* eserinde gelenekleri için yollara düşen Yedigey, romanda geleneğin ve kültürün ana üstlenicisi rolündedir. Aynı zamanda dostu merhum Kazangap’la beraber romanın iki bilge karakterinden biri olan Yedigey; doğaya duyarlı, çevreyle uyumludur. Yedigey, geleneğin temsilcisi olarak dostunu kutsal sayılan Nayman Ana Mezarlığına götürmek için uğraşır. Evvelinde de cenaze merasiminde tüm hazırlıkları üstlenmek suretiyle kültürel kimliğini koruyan biridir. Cenaze merasiminde dua okuması ve çevresindekilerin “bunca yıllık Sovyet rejiminden sonra hâlâ dua bilmesine” şaşkınlıkları, cenazeyi gömerken İslâmî cenaze merasimi kurallarına riayet etmesi onun aynı zamanda dini temsil eden yanını okuyucuya sunmaktadır (Aytmatov, 1991). Bu bakımdan

yazar, romanın vefakâr karakteri üzerinden Sovyet rejiminin silmeyi hedeflediği dinî, kültürel değerlere dair farkındalık oluşturmayı hedefler gözükmektedir.

Romanda işlenen bir diğer hikâye, Nayman Ana Efsanesi'dir. Söz konusu efsaneyle mankurtluk kavramını öne çıkaran Aytmatov, bu hikâye üzerinden gelenek-kültür-din üçgeninde siyasi baskıların, ideolojilerdeki dönüşümlerin toplum ve birey kimliğini nasıl etkilediğini okuyucuya çarpıcı biçimde sunmaktadır. Mankurt kavramıyla Juan Juanların biyolojik işkence uygulayarak hafızalarını ve dolayısıyla kimliklerini yok ettikleri Kırgız insanları anlatılır. Juan Juanlar böyle yaparak insanları önceki hayatlarından, hafızalarından ve kimliklerinden kopararak birer robota dönüştürme arzusundadırlar (Aytmatov, 1991). Efsanevi karakter Nayman Ana'nın oğlunu esir alıp hafızasını kaybettiren Juan Juan kabilesi; çağdaş dönemler için milletleri asimile ederek dillerini, kültürlerini, geleneklerini, dinlerini yok etmeye çalışan her türlü tahakküm ideolojisinin, rejiminin prototipini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Juan Juan kabilesi yaşamaya devam etmektedir. Aytmatov hemen her romanında olduğu gibi burada da kimliksizleştirme, kültürsüzleştirme ve dinsizleştirme ideolojilerine eleştiri getirmektedir. Biyolojik işkence sonucu yitirilen hafıza, yalnızca nörolojik bir beyin bölgesine işaret etmemektedir. Burada hafıza; kültür, gelenek, din, tarih gibi yerel unsurların saklandığı bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Nayman Ana Efsanesi'nde yoğun bir biçimde işlenmesi de kötülük probleminde de atflar görmekteyiz. Romanda Nayman Ana'nın oğlu "mankurtlaştığı", hafızasını yitirdiği için maruz kaldığı işkenceler sonucunda annesini tanıyamaz. İradesiz bir varlığa dönüşen, kimlik yitimi yaşayan bu kişi; annesine ok atarak onun ölümüne sebep olur. Nayman Ana, oğlunun okuyla can verirken annenin ağzından çıkanlar Tanrı'ya sitem niteliğindedir. Nayman Ana Tanrı'ya "Yeryüzünde yeterince kötülük yok muydu da insanların hafızalarını çalmayı bunların aklına getirdin?" diye sorar. Ona göre birinin hafızasını çalmak en büyük kötülüktür (Aytmatov, 1991).

Bu romanda aynı zamanda doğanın sömürülmesi ve düzeninin insan tarafından bozulmasıyla ilgili içerimler vardır. Aytmatov'un romanlarında insanın doğa üzerindeki bozguna rolü bu romanda Sarı Özek bozkırına yerel halktan habersizce kurulan uzay üssü sahnelerinde ortaya çıkmaktadır. Üssün sadece daha fazla enerji elde etmek için ABD ve Rusya yararına kurulmuş olduğu vurgulanmaktadır. Kutsal Nayman Ana Mezarlığı'nı da içeren alana kurulan bu üs, bölge halkını ve hayvanların doğal yaşantısını bozarak birtakım astronomik çalışmalar için kullanılmaktadır (Aytmatov, 1991). Dünyevi çıkarlar için kurulan bu üs, hem toprakların ait olduğu halkın faydasına hizmet etmez hem de kutsal sayılan bir toprak parçasını da içerisine alarak toplumun değerlerini hiçe sayar. Yazar, hafızası yok edilerek robotlaştırılan insanların hikâyesiyle ve cenaze töreninde yaşananları anlatarak kültürel bir uyanış hedeflemekte gibidir. Romanda kültürün temsilcisi olan karakterler aynı zamanda iyi karakterlerdir. Bu nedenle kültürel uyanış aynı zamanda iyiliğin de uyanışı olacaktır. Bu bakımdan Aytmatov'un bu romanı okuyucuda yaşanması amaçlanan değer gelişimi için bir araç niteliğindedir.

Cengizhan'a Küsen Bulut Romanı

Söz konusu roman, *Gün Olur Asra Bedel* romanının devamı niteliğindedir. Kitabı aslından dilimize kazandıran çevirmen, *Gün Olur Asra Bedel* kitabında Sovyetler Birliği'nde yaşanan siyasi dönüşümlerden dolayı bu kısmın yayınlanmasına izin verilmediğini not düşmüştür. Yazar bu nedenle siyasi ortam elverişli olmadığı için başlangıçta bu kısmı esas esere eklememiş, sonrasında şartlar olgunlaştığında bu kısmı ayrı bir kitap olarak yayınlamayı uygun bulmuştur (Aytmatov, 1991, s. 413). Şayet bu kısım *Gün Olur Asra Bedel* romanına eklenmiş olsaydı mezkûr romanın doğrudan bir ahlâk ve siyaset felsefesi romanı olduğunu söylemek güçleşirdi. Fakat müstakil hâliyle neredeyse bütünüyle siyaset ve ahlâk felsefelerine dair imalar içeren bir roman olduğunu söylemek mümkündür. Bu romanda da diğerlerinde olduğu gibi, iyi ve kötünün mücadelesi belirgindir ve bu kez bu mücadele siyasi olaylar üzerinden aktarılır.

Bu romanda Aytmatov'un tarzına uygun olarak yine iki hikâye anlatılır. İlki, romana adını veren Cengizhan'ın seferleri sırasında cereyan eden olaylarla yaşananların anlatıldığı efsanevi hikâyedir. İkincisi ise *Gün Olur Asra Bedel*'de bir nevi yarım kalmış olan Abutalıp Kuttubayev ve ailesinin hikâyesinin devamıdır. Kitap, insanların siyasi değişikliklerin veya karışıklıkların olduğu dönemlerde kendi çıkarları, maddi kaygıları ve makam-mevkii arzuları nedeniyle güçsüz insanları daha güçlü kişi ve kurumların önüne bir av gibi attıklarını anlatmaktadır. İnsanların bitmek bilmeyen hırsları, bencilliklerinin dürüst insanları nasıl etkilediği, masum insanların hayatları üzerinden oynanan kâr-zarar oyunları konu edilmektedir (Aytmatov, 2004). Bu iki hikâye çağları ve olayları bakımından birbirlerinden ilgisiz olmalarına rağmen, aslında hikâyelerdeki kötü karakterlerin onları bu davranışa yönlendiren saikleri ve yaşanan acı olayların sonuçları bakımından benzemektedirler.

Bu romanda iyinin temsilcisi Abutalıp Kuttubayev, Sarı Özek'e sürgüne gönderilmiş dürüst bir öğretmendir. Onun karşısında ise makam-mevkii hırsı ile yanıp tutuşan ve siyasi rejime kendini sevimli gösteremeye çalışarak

birtakım menfaatler elde etme çabasında olan Teğmen Tansıkbayev yer alır (Aytmatov, 2004). *Beyaz Gemi* romanında hırsların temsilcisi olarak gördüğümüz Orozkul'un rolü bu romanda Tansıkbayev'e verilmiştir. Aytmatov'un romanındaki kötü karakterlerde temel olduğunu söyleyebileceğimiz güç istenci, bu romanda Cengizhan ile kendisine rakip gördüğü bebeğin ilişkisinde karşımıza çıkar. İlâveten, hâris sorgu yargıcı Tansıkbayev ve dürüst öğretmen Abutalıp'in arasında geçenler ve Stalin üzerinden yansıtılanlar da Aytmatov'un romanlarındaki kötü karakterlerde temel olan güç istencini gösterir.

Hikâyenin ahlâki açıdan incelenmesini bizce elzem hâle getiren şey ise sorgu yargıcı Tansıkbayev'in, Abutalıp'i yargılamak için sabırsızlanırken aklından geçenlerdir. Tansıkbayev, bir insanın kendi bireysel kazancı için başka bir insanın yaşam hakkını nasıl gasp edebildiğini gösterir. Tansıkbayev'e göre kendisi yıllardır terfi edememiş, sıkıntılar içinde yüzmüştür. Şimdi "Büyük bir eyaletin ücra bir köşesinde bir av yakalamıştır. Büyük ikramiyeyi kazanmıştır." Tansıkbayev, siyasî konjonktürden faydalanarak ve Abutalıp Kuttubayev'i araç olarak kullanıp büyük bir mevkii elde etmek, bu mevkiiyle beraber maddî imkânlarla kavuşmak beklentisi içerisinde (Aytmatov, 2004, s. 11-12). Kanaatimizce Aytmatov'un romanlarında Tansıkbayev şahsında tüm insanları hırsa sürükleyen en temel arzu, güç istencidir. Bu istenç; para, makam, ün arzularıyla tezahür etmektedir. *Felsefe'nin Tesellisi* kitabında tıpkı Tansıkbayev gibi hırslı bir rakibi tarafından Boethius'un zindana atıldığı hikâyede (Boethius, 2005) ve bu romanda "zalim" karakterleri söz konusu olumsuz davranışlara iten güdü ayndır ve karşı tarafın yaşadığı acı hisler de ortaktır. Bu noktada insan tabiatındaki ortak özellikler hakkında düşünmek ve eğitilmesi gereken kötü tarafın varlığını kabullenmek elzem gözükmektedir.

Romanda öne çıkan ve Kırgız, Kazak kültürünün yaşadığı dinsel dönüşümün somut bir göstergesi olarak Kazak bir güvenlik görevlisinin terfi yemeğinde sarf ettiği sözler çarpıcıdır. Tansıkbayev'in imrenerek baktığı bu görevli, kadehini kaldırarak gururla bükülmez bir Bolşevik olduğunu, bir konsomolde büyüdüğünü ve hiçbir zaman Tanrı'ya inanmadığını ifade eder. Ona göre, Sovyet okullarındaki bütün öğrencilerin ve herkesin de bildiği gibi Tanrı yoktur. Bu konuşmacı dinleyenleri şaşırarak bir anda Tanrı'nın olduğundan söz eder. "Ancak bu Tanrı devrimden evvel kitlelerin icat ettiği Tanrı değildir." Ona göre, Tanrı iktidarı elinde tutan kişidir. "Bu Tanrı, gücü elinde tutan ve komünizmi yücelten Tanrı, yani kervanın başı olan kılavuz Josif Visarinoviç yaygın bilinen adıyla Stalin'dir" (Aytmatov, 2004, s. 14-15). Pasaj, dönemde siyasî hırslarına kurban olmuş insanların kendilerine iktidar, ün, makam veren güce nasıl tapındıklarının önemli bir göstergesidir. Dinin ve mutlak güç olarak Tanrı'nın inkârının açtığı boşluk, mutlak güç Stalin ve siyasî rejim ile dolmuştur.

Dişi Kurdun Rüyalari Romanı

Dişi Kurdun Rüyalari üç hikâyeyi barındıran, Aytmatov'un kanaatimizce en felsefî romanıdır. Bu hikâyelerden ilki, iki kurdun yavrularıyla Mujunkum bozkırında hayatta kalma serüvenidir. İkincisi, Abdias isimli genç bir papaz adayının papaz okulundan kovulması ve gençleri uyuşturucu batağından kurtarmak için yola çıkıp sonunda öldürülmesiyle sonuçlanan hikâyedir. Üçüncüsü ise Boston isimli bir çiftçinin hikâyesidir. Aytmatov'un her romanında yaptığı gibi bu romanında da bir ara hikâyeye olarak anlattığı efsanevi hikâyeye, Hz. İsa'nın Golgota tepesinde idam edilmesi ve ona giden süreçtir. Romanda bu hikâyeler etrafında ilâhi adalet, iyi-kötü, kader gibi konular sorgulanmaktadır.

Aytmatov romanlarında insan figürünün doğal düzeni, çevreyi bozan, kendi hayatını ve çıkarlarını düşünen bir varlık olarak karşımıza çıktığından bahsetmiştik. Bu romanda yine insan, bozguncu rolüyle öne çıkmakta ve Mujunkum bozkırında değişmez akışı bozmaktadır. *Dişi Kurdun Rüyalari* romanı, ekoeleştiri açısından değerlendirildiğinde söz konusu türün bir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Ekoeleştiri, yirminci yüzyılın sonlarına doğru çevre sorunlarına karşı edebiyatın bir tepkisi olarak ortaya çıkan türün adıdır. Edebiyatın insanlar üzerindeki etkisinden faydalanarak insanlarda çevre bilincini oluşturmayı hedefler. İnsanın fiziksel çevresiyle olan ilişkilerini düzenlemeyi amaçlayan ekoeleştiri, onun neden olduğu doğa tahribatını farkındalık oluşturarak önlemeyi amaçlar. Bu tarz edebî metinlerde doğada bulunan bütün canlılar özne kabul edilir ve doğaya insan merkezli bakılmaz (Alpay, 2018, s. 147-156). Aytmatov'un hemen her romanında karşımıza çıkan güçlü doğa tasvirleri, doğanın su, toprak, hayvan gibi unsurlarına atfedilen kutsiyetten yola çıkarak onun bir ekoeleştiri yaptığını söylemek mümkündür. Ayrıca Aytmatov'un eserlerindeki doğa vurgusu, geleneksel Türk inanışlarında doğanın önemli bir yeri olmasıyla da ilişkili olabilir.

Romanda bozkıra dağılan ve sayga avlamak niyetinde olan bir grup insandan bahsedilir. Bu insanlar sayga sürülerinin arasına gelişigüzel ateş etmek suretiyle ucuz ve bol et elde etmeyi amaçlamaktadır. Doğanın

sömürülmesini bir diğer ana hikâye olan Taşçaynar ve Akbar isimli¹⁰ iki kurdun yavrularının yuvasından çalınmasında görmekteyiz. Yavruların birkaç şişe içki uğruna anne-babalarından koparılması doğanın bütün unsurlarıyla insanlar tarafından sömürülmek istenmesinin önemli göstergelerinden birisidir (Aytmatov, 2000, s. 16). Romanda sayga avındaki insanlar avlanmayı; ihtiyaçları kadarını hayvanları korkutup incitmeden elde etmek yerine teknolojik üstünlüklerini kullanarak sömürü faaliyetine dönmüştür. Kurt yavruları ise insanların maddi çıkarları için anne-babalarından koparılmıştır.

Bu romanda da diğer romanlarda işlenen insandaki güç istencine iki ayrı hikâye üzerinden iki ayrı şekilde rastlarız. İlki, romanın ana karakterlerinden Abdias'ın aralarına sızdığı uyuşturucu çetesi ile temsil olunan para arzudur. Bu arzu insanları zehirleyerek doyurulmaya çalışıldığı için Abdias tarafından ahlâksız bir girişim olarak görülmektedir. Abdias bunu engelleme yolunda canını kaybeder. Hatırlanacağı üzere *Beyaz Gemi* romanında da çocuk ahlâki yozlaşmaya ölümle tepki vermişti. Diğer güç istenci ise iktidar arzusu şeklinde karşımıza çıkar. Bu arzuyu da Hz. İsa'nın Golgota Tepesi'nde çarmıha gerilmesine neden olan vali ile münasebetlerinin eşitlik ve adalet getirme çabasının geçtiği pasajlardan okumaktayız. İlginç olan husus romanda iyiliğin iki ahlâki temsilcisi Abdias ve Hz. İsa'nın biri para, diğeri iktidar uğruna olmak üzere katledilmeleridir (Aytmatov, 2000). Para, iktidar ve güç arzuları insanlarda tüm zamanlarda ortak istekler gibi gözükmektedir. Ancak Abdias ve Hz. İsa'nın ölümlerini daha önemli hâle getiren her iki karakterin ölümü yaşanan ahlâksız olaylar sonucunda âdeta bir çözüm gibi kabul etmeleridir. Bu bağlamda *Beyaz Gemi*'de çocuğun ölümüyle verdiği ahlâki tepkinin benzerini bu romanda da görmekteyiz. Ölümün ahlâki bir tavır alış şeklinde ortaya çıktığı hikâyeler, aslında aynı zamanda Aytmatov'un yeryüzündeki kötülüğün giderilmesi probleminin çözümsüz olduğuna inandığı ve dünyanın bu düzen üzerine sürüp gideceğine dair pesimist duyguları olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu romanda Abdias'ın ağzından, dinler tarihi açısından önemli bir Hristiyanlık eleştirisi okumaktayız. Dinde yenilik arayışlarının yoğun biçimde dile getirildiği bu pasajlarda ve Abdias'ın diğer tartışmalarında evrendeki kötülüğe dair fikirler öne çıkar. Aynı zamanda Abdias'ın arkadaşlarıyla olan diyaloglarında Hz. İsa'dan beri hiçbir insanın kurtarılmadığı, her şeyin aynı düzende değişmez biçimde devam ettiği ifade edilmektedir. Kötülük problemiyle ilgili fikirlerin yer aldığı kitapta söz konusu sorgulama şu soru ile başlar: “Kötü, hemen hemen her defasında niçin iyiden daha güçlü olarak ortaya çıkmaktadır?” (Aytmatov, 2000, s. 19). Akabinde, başka bir pasajda yüce Kudretten yardım isteyen insanların Tanrı tarafından vatanlarından çıkarıldığı anlatılmaktadır. “Her şeyi bilen ve gören Tanrı bu insanları yurtlarından neden çıkarmaktadır? İnsanlar birbirleriyle kavga ediyor, kan döküyor, gözyaşı döküyor; herkes kendini haklı, karşısındakini haksız görüyor.” Yazar gerçeğin ne olduğunu, haklının kim olduğunu sormakta ve bu dünyada olaylara hakemlik edebilecek birinin varlığını aramaktadır (Aytmatov, 2000, s. 82). Abdias'ın dinde revizyona gitme arzusu ve Kilise'nin doktrinlerini eleştirisi de bu nokta üzerinden kötülük problemiyle ilgili ortaya çıkmaktadır. “Tanrı insanı neden kusurlu yaratmış, kendisiyle olan münasebetler de dâhil neden pek çok hususta içinde şüphe bırakmıştır?” Ona göre kilisenin doktrini bu hususları açıklamakta yetersizdir. Bu nedenle iki bin yıllık sözlerin yerine yenilerinin konulmasını beklemektedir (Aytmatov, 2000, s. 105). Bahsedilen eleştiriyi hem din felsefesi hem de dinler tarihiyle ilişkili olarak düşünmek yerinde olur. Evrendeki kötülüğün varlığı, insan tabiatındaki kusurlar ve binlerce yıllık insanlık tarihinde yaşanan problemlerin çözümsüzlüğü yazarın dini söylemlerin yetersizliği eleştirisindeki gerekçeleridir.

SONUÇ

Aytmatov'un dört romanını incelediğimiz bu çalışma ile yazarın romanlarını estetik ama aynı zamanda didaktik bir tarzda, ahlâki kaygılar güderek yazdığı fikrine ulaştığımızı söylemek mümkündür. Bunu, Aytmatov'un roman karakterlerine eserlerinde belirgin biçimde iyi-kötü roller vermesi üzerinden okuyabiliriz. Yazar, hikâyelerin akışı içerisinde okuyucunun taraf tutmasını ister, iyiliğe ve iyi karakterlere yönelmesini amaçlar gözüktür. Böylece yazar, ahlâk felsefesinin ilgilendiği iyiliğin ve kötülüğün neliği konusuna roman karakterleri üzerinden değinmiş olur. Karakterlerin sergilediği davranışlar okuyucuda ahlâki duygular uyandırır ve okuyucuya ahlâki duygulanım yoluyla birtakım değerler aktarılmış olur. Bu minvalde Aytmatov'un eserleri tarih, kültür, siyaset ve gelenek bağlamında ahlâki erdemlere verilen önemin bir yansımasıdır. Yan temalar her eserde farklı biçimde karşımıza çıksa da yazarın kimlik, kültür, siyaset, çevreye dair fikirlerini ahlâk temasıyla destekleyerek okuyucuya sunduğu görülmektedir.

Temel aldığımız romanlarda tespit ettiğimiz bir diğer husus, Aytmatov'un romanlarında ölümün ahlâki tepki şekli olarak öne çıkmasıdır. *Beyaz Gemi*'de çocuğun, *Gün Olur Asra Bedel*'de Abutalip Kuttubayev'in, *Dişi*

¹⁰ Yazarın romandaki kurtlara bir isim koyması; onları kişileştirdiğinin ve bir meta olarak değerlendirilmemesi gerektiği fikrine sahip olduğunun göstergesi olarak düşünülebilir.

Kurdun Rüyalari'nda Abdias ve Hz. İsa'nın ölümleri bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Yazar yaşanan kötü hadiselerin insan kudretinin sınırlarını aştığı noktada, ölümü evrendeki kötülere ve kötülüğe bir tepki olarak sunmakta ve böylece âdeta okuyucunun vicdanını harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda gelecek çalışmalarda Aytmatov'un eserlerini trajedilerle karşılaştırmak isabetli olabilir.¹¹ İlâveten, yazarda evrendeki kötülüklerin tamamen düzeltilmeyeceğine, eskiden beri var olduğu ve daima var olacağına dair içsel bir kabulün ve bu bağlamda bir pesimizmin de hissedildiğini söylemek gerekir.

Aytmatov'un romanlarında iyi ve kötü karakterlerin belirgin biçimde ayrıldığından söz ettik. Bu bağlamda iyi ve kötü karakterlerin mizaçlarının her romanda hemen hemen aynı özellikler ile öne çıktığını söylemek mümkündür. Romanlarda iyi karakterler doğayla uyumlu, çevre ahlâkı ve çevre bilinci gelişmiş, gelenek ve kültürlerine bağlı, insani ilişkilerde duyarlı, merhametli, vefakâr kişiler olarak karşımıza çıkarlar. Söz konusu özelliklerin, tüm iyi karakterlerde ortak özellikler olarak göze çarptığını net bir şekilde söylemek mümkündür. Kötü karakterlerdeki ortak özelliklerin ise insandaki güç elde etme hırsı, tahakküm arzusu olduğunu ve bunun makam, şöhrat, para arzusu olarak çeşitli yollarla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aytmatov'un romanlarında insan, "bozguncu" rolünde para arzusu ile tabiatı sömürmekte, iktidar hırsıyla siyaseti yönlendirmekte ve insanların haksız yere yargılanmasına, ölmesine, idam edilmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan insan doğasındaki olumsuz özelliklerin ahlâki açıdan tezkiye edilmesi gerekli gözükmektedir. Yazar evrendeki ve insandaki kötülüğün farkındadır ve bunu düzeltmek amacıyla değer eğitimi veren didaktik bir tarz ile aksiyon almış, amacını eserlerine yansıtmış gözükmektedir.

KAYNAKLAR

Akça, N.U. (2016). *Cengiz Aytmatov'un romanlarında tipler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi].

Alpay, İ. (2018). Yaşar Kemal "Hüyükteki nar ağacı" ile Cengiz Aytmatov "Beyaz gemi" üzerine bir ekoeleştirme denemesi. *ABAD*, 1(2), 147-157.

Aydın, M. S. (1989). Ahlâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde, (Cilt 1). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.

Aydın, S. (2016). *Cengiz Aytmatov'un romanlarında şahıslar kadrosu* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi].

Aytmatov, C. (1991). *Gün olur asra bedel*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (1995). *Beyaz gemi*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (2000). *Dişi kurdun rüyaları*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Aytmatov, C. (2004). *Cengiz Han'a küsen bulut*. (Çev. R. Özdek). Ötüken Yayınları.

Balkan, A. Y. (2015, Haziran, 19-21). Cengiz Aytmatov'un Beyaz Gemi romanı örneğinde insani değerlerin yeniden inşasında edebî eserin fonksiyonu [Konferans sunumu genişletilmiş özeti]. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu*. Erzurum, Türkiye. http://isamveri.org/pdfdr/D239663/2015/2015_BALKANAY.pdf

Boethius, M. S. (2005). *Felsefenin tesellisi* (Çev. Ç. Dürüşken). Kabcacı Yayınevi.

Camus, S. (2021). *Yabancı* (Çev. A. Sezen). Can Yayınları.

¹¹ Cengiz Aytmatov romanlarındaki temaları trajedilerle karşılaştırarak ele alma fikri, çalışmanın ilk hâlinin sunulduğu sempozyumda değerlendirilmelerini aldığımız Prof. Dr. İbrahim Maraş tarafından dile getirilmiştir.

Çırak, E. (2003). *Cengiz Aytmatov romanlarının değerler eğitime katkısı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi].

Edebiyat. (t.y.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. Erişim Tarihi: 16.01.2023. <https://sozluk.gov.tr>

Edebiyatın Felsefileşmesi. (t.y.). *İlemblog* içinde. Erişim Tarihi: 16.01.2023. <http://blog.ilem.org.tr/edebiyatin-felsefilesmesi>

Felsefe. (t.y.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. Erişim Tarihi: 16.01.2023. <https://sozluk.gov.tr>

Koç, E. (2015). Felsefe ve edebiyat. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 105-118. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/181111>

Oruç, O. (2022). Cengiz Aytmatov'un "Beyaz gemi" romanında gelenek ve kimlik inşası. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 6(2), 142-152. <https://doi.org/10.31465/eeder.1135313>

Safa, P. (2022). *Yalnızız*. Ötüken Yayınları.

Sartre, J-P. (2019). *Bulantı* (Çev. S. Hilav). Can Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2013). *Huzur*. Dergâh Yayınları.

Tûsî, N. (2013). *Ahlâk-ı nâsirî* (Çev. A. Gafarov, Z. Şükürov). Litera Yayıncılık.

Yılmaz, T. (2022). Cengiz Aytmatov eserlerinde dinî unsurlar. *Turcology Research*, 74, 305-314. <https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.4603>